

IV. ISMERKEDŐ SÉTÁK

Simmel és a pénz szociológiája

A tanulmány célja a pénzsociológia, vagy általánosabban tekintve a szociológia egyik klasszikus, ám korántsem mindig egyértelműen elismert gondolkodójának a pénzről, mint gazdasági, pszichológiai jelenségről alkotott koncepciójának ismertetése. Georg Simmel 1907-ben jelentette meg *A pénz filozófiája* című művét, amelynek előszavában ezt írta: „Az egész könyv értelme és célja az, hogy a gazdasági események felszínétől útmutatót húzzon minden embernek a végső értékei és jelentőségei felé”.⁴² Simmel gondolkodását mindvégig áthatja ez az általánosságra való törekvés: bármilyen jelenséget, vagy látszólag egyszerű, partikuláris dolgot is céloz meg, ő mindig általánosabb, a társadalom egészére érvényes mondanivalót fogalmaz meg. Többek között, talán ennek az alaphelyzetnek a dinamikája (ti. a partikuláristól az általánosba való elmozdulás, majd pedig az általánosból a partikulárisba történő visszacsapódás) serkentette Simmelt egyfajta sajátos bináris gondolkodásmódra. Német szerzőnk esetében ugyanis megfigyelhető, hogy az általa ismertetésre kerülő társadalmi jelenségeket ellentétes, dichotóm fogalmak közé mintegy beszorítva, mozgásra készíti. Az egymással szembenálló fogalmi pólusok által létrehozott erőterben a jelenségek, egyfajta ide-odamozgásuk által nemcsak láthatóvá, érzékelhetővé válnak, hanem fokozatosan feltárják sajátosságaikat is.

⁴² A mű teljes egészében mindmáig nem jelent meg magyarul. Ezt az idézetet a Somlai Péter által szerkesztett *Georg Simmel: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok* (Gondolat, Bp., 1973) c. könyv, szerkesztő által írt, bevezető tanulmányából vettem át (25. old.).

Mielőtt rátérnék Simmel pénzről szóló írásának részletesebb ismertetésére, előrebocsátom a simmeli módszertan, szerintem fontos, három fő elemét, illetve a simmeli társadalomszemlélet ugyancsak három fő tartópillérét:

1.) Mint ahogy a tanulmány elején állítottam, Simmel írásait egyfajta bináris gondolkodásmód kíséri végig. Ennek egyik oka, amint már korábban említettem az, hogy a német szerző mentális mozgása a partikuláris és az általános közötti állandó vibrálásként írható le. Egy másik ok talán Simmel valós társadalmi helyzetében kereshető, hiszen ő bármennyire is ismert volt a századforduló környéki Berlinben, formálisan sosem volt a német akadémiai világ tagja. Ez az állapot szintén egy dichotóm ellentétpárral ragadható meg, nevezetesen a kint is-bent is lenni köztes állapotával. E helyzet mély átélése serkentette Simmelt az idegenről szóló híres esszéjének megírására, amelyben az idegen definíciója is éppen egy ellentétre épül: idegen az a másik, aki „ma érkezett s holnap is marad”, aki egyszerre közeli is és távoli is (Simmel, 1971:143).

Simmel majdmindegyik társadalomtudományi meglátása e dichotóm megközelítésre épül. Íme néhány a legismertebbek közül: a társadalom formák és tartalmak kölcsönhatása által létezik, a divat lényege a másoktól való elkülönülés, illetve a másokhoz való alkalmazkodás igényének együttes jelenléte, a csábítás nem más, mint egy sajátos mozgás az igen (értsd: igenlés) és a nem (tagadás) között, a kapitalizmus az egyént egyrészt felmagasztalja, másrészt pedig autonómiáját aláássa. Folytathatnám a példákat, de úgy gondolom, hogy a pénz koncepciójának kifejtése során, alkalmunk lesz majd részletesebben megismerni e sajátos szemléleti módot.

2.) A simmeli módszer egy további igencsak el nem hanyagolandó módszertani eleme a valóság átesztétizálása. Simmel nemcsak ellentétes fogalompárokban gondolkodik, hanem meglátásait igyekszik a legérzékletesebben közölni, és ez a fajta közlés gyakran metaforák használatához vezet. A valóság ilyen tételezése a világ sajátos kulturális értelmezéséhez vezet, azonban Simmel nemcsak így láttat, hanem amit láttat, azt – Lukács kifejezésével élve – „önelégült

cinizmussal” teszi, mondhatni élvezi a kultúra tragikumát (Somlai, 1973:29).

3.) Harmadik módszertani sajátosságként a pszichologizáló diskurzus jelenlétét nevezhetném meg. Simmel nemcsak absztrakt jelenségeket kíván leírni, hanem ezzel mintegy egyidőben, ismerteti ezen jelenségek lelki, individuális dimenzióit is. Somlai említett tanulmányában egy idevágó találó megjegyzést tesz: Simmel a kifejtett pénzgazdálkodás totális hatásáról számot adva „életérzéssel tölti meg a gazdasági kategóriákat” (Somlai, 1973:28).

A felsorolt három módszertani sajátosságot Simmel bármelyik társadalomtudományi eszmefuttatásában megfigyelhetjük. Turner szerint Simmel szociológiai érdeklődését három nagy téma zárja körül, nevezetesen a relacionizmus, a társadalmasodás és a társadalmi formák (Turner, 1986:95). A továbbiakban anélkül, hogy külön felhívnam a figyelmet a fenti módszertani sajátosságokra, ismertetni fogom ezt a három tematikus blokkot. A relacionizmust röviden úgy foglalhatnánk össze, mint a „minden összefügg mindennel” elvet. Bármilyen partikuláris kulturális elemtől indul is a szociológiai vizsgálat, annak célja a totalitás megragadása kell, hogy legyen. A szociológia problémája c. művében azt állítja például, hogy a modern relativizmus jelenti azt a „hajlandóságot, hogy minden egyediséget és lényegiséget kölcsönhatásokban oldjanak fel; az egyén pusztán a társadalmi fonalak összetalálkozásának helye volt, a személyiség pedig az a különös forma, amellyel kapcsolatban a társadalom fonalai hatásukat kifejtették” (Simmel, 1973:182). A pénz esetében ez a relacionizmus úgy mutatkozik meg, hogy a pénz vizsgálata egyrészt elvezet a társadalom egésze működésének megértéséhez, másrészt pedig a társadalom szerkezete szolgáltatja azt a kontextust, amelyen belül értelmezhetjük a pénzt, mint társadalmi jelenséget.

Egy másik jellegzetesen simmeli téma a társadalmasodás. Ez nagyjából visszautal a dichotóm gondolkodás léte, ugyanis azt állítja, hogy izoláltan vizsgálva sem az individuum, sem a társadalom nem érthető meg, csakis a társadalmasodás kontextusában válnak kitapinthatóvá. A szerző szerint a folyamat az egyének szintjén a

következőképpen nyilvánul meg: „az emberek társadalmosodása állandóan összekapcsolódik, elválk, majd újra összekapcsolódik – olyan örök áramlás és lüktetés ez, amely összeláncolja az egyéneket, még ott is, ahol nem éri el a tulajdonképpeni intézmények szintjét. Itt mintegy az emberanyag mikroszkopikus-molekuláris folyamatairól van szó, de mégis ezek jelentik azt a tényleges történést, amely csak (...) makroszkopikus, szilárd egységekben és rendszerekben kapcsolódik össze vagy hiposztázálódik” (Simmel, 1973:202).

Az egyének társadalmosodása által létrejönnek azok a társadalmi formák, amely Simmel társadalomszemléletének harmadik pillérét alkotja. A társadalmi forma (pl. csoport, család, alá- és fölérendeltség, stb.) tehát az a mód, ahogy az egyének a társadalmosodás által egységet alkotnak, és majd ezen egységeken belül megvalósítják érdekeiket. Simmel szerint minden társadalmi jelenségben egységet alkot a tartalom és a forma: „a társadalmosodás azonos formái egészen különböző tartalmakat hordozhatnak, egészen különböző célokkal léphetnek fel, s megfordítva, ugyanaz a tartalmi érdek a társadalmosodás egészen különböző formáiban valósulhat meg vagy található rá hordozójára” (Simmel, 1973:189). A pénz klasszikus példája a tartalmak eldologiasított formává való megdermedésének. Ebben az összefüggésben a A pénz filozófiája nem más, mint annak bemutatása, hogy a pénz mint a csere formája, hogyan vált el saját tartalmától, illetve hogyan alakult át a társadalmi kapcsolatok meghatározó, autonóm sajátosságává (Turner, 1986:96).

Az ismertetésre választott Simmel-könyv két nagyobb, egy analitikus, illetve egy szintetikus részből áll. Az első részben a pénz funkcióról (a korábban már említett szubsztanciális és fizetési eszközjellegéről), míg a második részben a pénz jelenségének szociálpszichológiai dimenzióiról van szó. Turner szerint annak ellenére, hogy a könyv rengeteg elméleti kitérőt tartalmaz, érvelését a következő fő komponensek által behatárolhatjuk: (1) az egyszerű árucseréről a komplex pénzügyi rendszerekre való történelmi áttérés meg- egyezik a tönniesi értelemben vett gemeinschaft-ról (közösségről) a gesellschaft-ra (társadalomra) való áttérésnek; (2) a pénz elterjedése

az absztrakt, személytelen társadalmi kapcsolatokat kifejező entitás; (3) a személytelen cserekapcsolatok által a pénz nagyobb interperszonális szabadságot tesz lehetővé, azonban ezáltal az emberi élet a bürokratikus, kvantitatív szabályozás prédájává válik (Turner, 1986:97).

Mivel a szerző gondolkodásmódját teljes mértékben áthatja a dichotóm értelmezési keret, a továbbiakban a pénzről szóló fejtegetéseit a dichotóm elemek előtérbe állításával kísérem meg. A könyv második, szintetikus része a pénz szociológiai és pszichológiai hatásaival foglalkozik, ezért nem meglepő, hogy az egyes fejezetcímek, akár egy nem pénzről szóló traktátus alcímei is lehetnének (pl. Az egyéni szabadság, Személyes értékek pénzbeli megfelelése, Az életstílus).

Már Az egyéni szabadság c. fejezet kezdősorai sejtetik e dichotóm világba való belépésünket: „Minden emberi sors alakulását abból a szempontból lehet ábrázolni, hogy kötöttség és oldódás, kötelezettség és szabadság szakadatlan változásával megy végbe” (Simmel, 1973:37). Nyilvánvaló, hogy ha az emberi sors alakulását két ellentétes pólus közötti szakadatlan lüktetésként fogjuk fel, akkor e lüktetés perspektívája ki fog hatni mindenre, és „az emberi sors” bármely szegmensében további lüktetéseket fogunk észlelni. Simmel szerint a pénz létrejötté a csere mint a birtokváltoztatás egy sajátos formájának megjelenése által történt. Amíg ugyanis a birtokváltoztatás legprimitívebb esetei (ilyen a rablás és az ajándékozás) szubjektív impulzus eredményei, addig a cserének már az objektív mérlegelés következménye. A csere tehát az emberiség funkcionális fejlődésének azon szakasza, ahol a birtokváltoztatás mindkét fél számára előnyös lehet. Az objektív mérlegelésen, megfontoláson alapuló csere lehetővé teszi a szubjektív megkívánás felfüggesztését, és ugyanakkor eszközül szolgálhat arra, hogy a birtokváltozással össze lehessen kapcsolni az igazságosságot (Simmel, 1973:51). A pénz két alaptulajdonsága (oszthatósága és korlátlan értékesíthetősége) tökéletesen megfelel az ilyen típusú cserék megvalósításának: egyrészt a pénz oszthatósága technikailag lehetővé teszi a csereértékek pontos azonosságát (a pénz előtti korokban, a természetes cserék által ezt sokkal

nehezebb volt elérni), másrészt pedig a pénz korlátlan értékesíthetősége a cseréket mindkét fél számára azonos mértékben előnyössé teszi. Ily módon megoldódik a birtokváltoztatás problémája: „az objektíven adott értékmennyiség hordozóinak pusztán változtatásával a szubjektíven érzett értékek nagyobb mennyisége alakul ki” (Simmel, 1973:53).

A pénzgazdálkodás megjelenése azonban nemcsak az érdekek megfeleltetésén alapuló felszabadulást teszi lehetővé, hanem egy olyan kölcsönös függőséget is implikál, amely maximális szabadságot nyújt. A fejletlen pénzgazdálkodás közepette ugyanis az ember személyileg sokkal inkább kötött volt, mint a többszörös függőségen alapuló pénzgazdálkodás során. Ez utóbbi esetben a függőségek megszorodását, a dolgok mögött álló személyiségekkel szembeni közömbösség, a változtatás szabadsága, egyfajta belső függetlenség kárpótolja. A modern ember egyrészt kapcsolat nélküli, másrészt pedig éppen a pénz által rengeteg kapcsolatot tart fenn másokkal. Tönnies kifejezéseivel élve, a Gemeinschaft meghittségének elvesztését a Gesellschaft nyújtotta individuális szabadság helyettesíti. A szabadság tehát gazdaságfüggő kategória, ugyanis – állítja Simmel – csak a gazdaság teljes kibontakozásával jöhet létre „az emberek olyan egymás közötti függősége, mely a személyes elem kikapcsolásával az eddiginél jobban visszautal az egyénre, és szabadságát pozitívabban tudatosítja, mint amennyire erre a teljes kapcsolat nélküli állapot képes lett volna” (Simmel, 1973:71). Az ilyen jellegű függőségek megvalósítását a pénz maximálisan lehetővé teszi, ugyanis a pénz nemcsak létrehoz kapcsolatokat az emberek között, hanem ugyanakkor az embereket egyféléképpen kívül hagyja ezen kapcsolatokon. A pénz – hogy egy újabb simmeli dichotómiában fejezzük ki magunkat – egyrészt pontos egyenértéke a dologi szolgáltatásoknak, másrészt pedig egyenérték-nélküliséget mutat az ezekben rejlő egyéni és személyes vonatkozásokkal (Simmel, 1973:71).

Simmel szerint a pénzszerzés sajátossága, hogy a megszerzés tevékenysége pénzen kívüli dolgokra irányul, majd pedig a piac által ez a tulajdon pénztulajdonná konvertálódhat. Pénzzel, illetve vala-

mely tárggyal rendelkezni gyökeresen más és más beállítódásokat hoz létre. Egy tárgy tulajdonlása sokkal inkább kötött, hiszen felhasználásának módja társadalmilag biztosított haszonélvezeten alapul, míg a pénztulajdon nagyobb szabadságot biztosít, hiszen egy időben több tárgy birtoklásának lehetőségét biztosítja, egyszersmind lehetővé teszi a választást a dolgok között. A pénz ily módon szétválasztotta a bírást és a létet, és létrehozta a tisztán szellemi foglalkozásokat, sőt mi több, hordozójává vált „a tisztán szellemi értékek termelésének” (Simmel, 1973:86). A lét pénz általi leválasztása a birtokról megmutatkozik a pénz távhatásában is: ez azt jelenti, hogy lehetségessé vált, hogy a birtok és a birtokos olyan távol kerüljenek egymástól, hogy mindegyik követni tudja saját logikáját. A pénzgazdálkodás feltételei mellett a birtok és a személyiség úgy önállósul egymással szemben, hogy létrejön az egyéni szabadság (Simmel, 1973:97). A pénz ilyen értelemben akár demokratikusnak is tekinthető, hiszen lehetővé teszi a személy szubjektív függetlenségét és szabad fejlődését.

Simmel külön fejezetet szentel az életstílus azon változásainak számbavételére, amelyeket a pénz megjelenése okozott. Alapállítása az, hogy a modern ember számára a pénzgazdálkodás elterjedése lehetővé tette a kalkuláción, illetve kiszámíthatóságon alapuló értelem behatolását az élet minden területén. A pénz megjelenése az értelem diadalának tekinthető az érzelem, a kedély, a szubjektív kiszámíthatatlanság fölött. Amilyen mértékben az értelem a valóság közömbös refleksiójának tekinthető, hasonló mértékben a pénz is jellegtelen tulajdonságra tesz szert, ez a jellegtelenség azonban nem tiszta negativitása, hanem elsősorban elfogulatlansága által mutatkozik meg. A korábbiakban említettem, hogy Simmel egyféleképpen megelőlegezi Weber racionális bürokráciára vonatkozó felfogását. Nos, éppen a pénz kalkuláción alapuló tulajdonsága az, amely szoros kapcsolatot mutat a bürokrácia megjelenésével. A bürokráciának, akárcsak a pénznek, kettős megítélése lehet: egyrészt az emberi kapcsolatok elszemélytelenítése következtében negatívumként értelmeződik, másrészt pedig az emberi szeszélyesség társadalmi kapcsos-

latokban való kiiktatási kísérleteként a modern társadalmak pozitívumaként tételeződik.

A pénzgazdálkodás elterjedése által az életstílus objektiválódik: a pénz „tisztá eloldottságában és önálló megtestesülésében alkotja a csereaktusok objektív mozzanatát” (Simmel, 1973:120). A szubjektivitás legyőzése által a pénz minden korábbi csereeszköznél sokkal jobban lehetővé teszi a gazdasági individualizmust, Simmel kifejezésével élve, a pénz ily módon az önzés és differenciálódás szolgálatába áll. A pénz kalkuláló jellege következtében „a világot hatalmas számtanpéldának kell felfogni”, amelyben lehetővé válik a gazdasági individualizmus pályájára lépett egyén „többségesítése”. A modern kor ilyenén való felfogása miatt tekintették Simmelt a formális szociológia előfutárának, ugyanis e gondolatmenetet a szerző a szociológiára is kiterjesztette, azt állítva, hogy a szociológia csak akkor képes a többi társadalomtudomány részeredményeinek szintézisévé válni, ha a társadalomtudományok geometriájává válik. A szociológia tehát valójában egy sajátos absztrakción nyugvó új szemléletmód. A simmeli rendszerben itt párhuzam mutatkozik a pénz és a szociológia tulajdonságai között. A pénz ugyanis lehetővé tette az individualizmus kibontakozását, majd ugyancsak a pénz valósítja meg az egyének többségesítését, azaz a kalkuláción alapuló szintézisét. Hasonló módon a szociológiának is egyrészt az individuális résztudományok számbavételére, majd pedig ezen szegmensek sajátos absztrakció általi szintézisére kell törekednie. Differenciálódás és szintézis dichotómiája kíséri végig a simmeli gondolkodást.

Ha a simmeli logikát követjük, a pénz elterjedése továbbá egyfajta „mindennapi hálónak” képzelhető el. Ez alatt azt értem, hogy a pénz mindennapokban lévő állandó jelenléte az objektiválódott kultúra minden szegmensében tetten érhető, mondhatni egyeduralomra törekszik, és ezért az egész életstílus a pénzforgalomhoz kapcsolódik. A pénz látens hálózati jellegét két simmeli metafora megerősíti (és ezáltal tetten érhetjük azt a módszertani sajátosságát is, amelyet fennebb a valóság átesztétizálásaként jelöltem meg). Simmel egy helyen azt állítja, hogy a pénzt a vérhez hasonlíthatnánk „amelynek

folyamatos áramlása a tagok valamennyi elágazását áthatja, mindet egyformán táplálja, s hordozza funkcióik egységét” (Simmel, 1973:176). Itt még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a pénz ilyen láttatása, akár a foucaulti hatalomfelfogással is rokonságot mutat: a hatalom, szétterjedve a társadalom testében, nem elnyomja az egyéneket, hanem éppen ellenkezőleg, stimulálja őket, érdekeik, vágyaik kifejezésére serkenti. Ha ebbe a foucaulti egyenletbe behelyettesítjük a hatalmat a pénzzel (ui. „a pénz hatalom”) újraolvashatjuk a szabadság (korábban már jelzett, és a német szerző gondolkodásában jelenlévő) pénz általi megmutakozását: a pénz mindent áthat, azonban maximálisan lehetővé teszi az emberi szabadság létét. Egy másik simmeli metafora szerint a pénz a nyelvhez hasonlítható, amely szintén nemcsak az objektív kultúra létrejöttét valósítja meg, hanem ugyanakkor érthetővé teszi és kidolgozza a gondolkodás és érzés legeltérőbb irányait (Simmel, 1973: 178). Röviden: a pénz legfőbb sajátossága éppen az, hogy nincsen sajátossága, azonban mindenütt jelen van, és ezáltal különböző formák létrejöttét teszi lehetővé, az életnek sajátos színezetet kölcsönöz.

Miután áttekintettük Simmel fejtegetéseit a pénz lényegéről, illetve hatásairól a mindennapi élet szintjén, nézzük meg röviden, hogy két kortársa (Marx és Weber), hogyan értelmezte ugyanazt a jelenséget.

Már a múlt század közepén Karl Marx amellett érvelt, hogy a pénz nem más, mint a magántulajdoni viszonyok absztrahálása, a magántulajdon egyfajta meghosszabbítása. A pénz megjelenése a társadalmi fejlődés szükségszerű velejárója. A természetes árucserék eltűnésével kialakult pénzgazdálkodás a társadalmi viszonyok elvont jellegét erősíti, illetve a kapitalista rendszerek kizsákmányoláson alapuló működését fejezi ki. A munkásosztály tagjai individuális szinten ugyan szabadnak tekinthetők, azonban megélhetésük érdekében bér-munkásokként kénytelenek eladni saját munkaerejüket. Ezáltal egyre nagyobb lesz a távolság a munkások és a tőkészek között, ugyanis a munkások egyre kisebb bérezet jutnak hozzá, ami természetesen

egyre alacsonyabb szintű egzisztencia-teremtést tesz lehetővé. Ezt a jelenséget Marx a munkásosztály elnyomódásának nevezte, alapját pedig az érték-többlet-elmélet segítségével ragadta meg. Ezen elmélet szerint a munkaerő olyan áru, amelynek két különböző értéke van. A munkaerő használati értéke az áru értékével egyenlő, míg a munkaerő értéke azt az árumennyiséget fejezi ki, amelyet a munkásoknak reprodukciójukra kellene fordítaniuk. A kizsákmányolás azon alapul, hogy a használati érték és az érték közötti különbséget a tőkés kisajátítják.

A gazdasági tények pszichológiai megéltségükkel történő összekötése minden jelentősebb közgazdasági gondolkodónál jelen van (ezt Simmel esetében már részletesebben láttuk). Marxnál ez az összekapcsolás az elidegenedés jelenségében ölt testet: korai, filozófiai jellegű műveiben Marx azt állítja, hogy a munkaviszonyok közepette egzisztáló bér munkás saját munkájának termékét nem érzi sajátjának, ugyanis a termelőeszközök és a termék is a tőkés tulajdonában van. Ezt kissé általánosítva, azt lehet megfogalmazni, hogy a tőkés viszonyok közepette a munkás saját világában idegenül kezdi érezni magát, amely végső soron az élet értelmének elvesztését is jelenti.⁴³ Ezzel párhuzamos jelenség, hogy a fizetőképességen alapuló tőkés társadalomban az erkölcs mint olyan eltűnik, és helyét átveszi a gazdasági jellegű megbízhatóság, illetve a hitelrendszer. Röviden: a pénz megjelenése a társadalom (egyenlőtlen) hatalmi viszonyainak kiéleződését serkentette, és ugyanakkor negatív pszichikai hatásoknak tette ki a társadalom többségét alkotó munkásosztály tagjait.

A megértő szociológia atyja, Max Weber a modern társadalmakban kialakult racionalizáció, illetve bürokrácia jelenségeivel kapcsolódik témánkhoz. A kapitalista társadalom előbb említett fő jelensége-

43 A marxi állítások érvényességét vagy jelentőségét nem kívánom taglani, hiszen ezek kapcsán könyvtárnyi irodalom született már. Célom pusztán csak az, hogy a marxi gondolkodásból kiemeljem azon aspektusokat, amelyek a pénz jelenségével leginkább összefüggnek, illetve amelyek valamilyen módon összehasonlíthatóvá válnak a simmeli gondolatmenet kifejtése során. Ugyanez érvényes a weberi gondolatok rövid ismertetésére is.

gei a kalkuláción alapulnak. Mind a racionalizáció, mind a bürokrácia a személytelen kiszámíthatóságra épül, amely ugyanakkor különböző szervezetek működési hatékonyságának előfeltétele. Ahhoz, hogy a köz dolgainak igazgatása racionális kritériumok szerint tudjon megszerveződni, egy sajátos éthosz, kulturálisan kialakított belső ráhangolódás szükséges. Weber szerint ezt a szellemiséget a nyugati modern társadalmak esetében az aszkézison alapuló sikeres önmegtartóztatás, a protestáns etika táplálja. A pénzgazdálkodás elterjedése a marxi megfontolások ellentétéként Webernél azt jelenti, hogy ez a kalkulatív ész vívmánya, azaz annak a belátása, hogy a háztartásokról leváló modern üzemek csak úgy biztosíthatják élettartamukat, hogy ha az előre kiszámíthatóság szürke, személytelen dimenziója által működnek. A pénz megjelenése a gazdasági életben uralkodó racionális szempontok mintegy pontos tükré, amely ugyanakkor ezeket a racionális belátásokat is önmagába sűríti. Ebben az összefüggésben azt is állíthatjuk, hogy a pénz valójában a racionalizáció létének oka és okozata is egyben. A pénz egyrészt lehetővé teszi a racionális kalkuláción alapuló könyvelési rendszert, másrészt pedig a fehérgalérosok bérkifizetésén alapuló bürokrácia elengedhetetlen feltétele (Turner, 1986).

A bürokrácia annak ellenére, hogy elkerülhetetlen – és itt újra találkozunk azzal a kísérlettel, hogy a gazdasági tényeket a lelki tartalmakra vetítve is láthassuk – negatív következményeket is magával hoz. Weber a bürokráciát ebben az értelemben olyan „vasketrecnek” látja, amely korlátozza az egyének szabadságát, és a társadalom tagjait kiszolgáltatja a személytelen bürokratikus ügyintézésnek. Azt is mondhatnánk, hogy a modern társadalmakban a pénz kettős szerepre tesz szert: egyrészt varázstalanítja, mérhetővé teszi a valóságot, másrészt pedig ketrecbe helyezi az individuumot, azaz kijelöli szabadságának határvonalait.

A pénzről való fejtegetései alapján Georg Simmelt valahová Marx és Weber közé helyezhetnénk el. Marx gondolkodásával abban az értelemben mutat rokonságot, hogy Simmel is azt állítja, hogy a

naturális cserék átalakulásával jön létre az az újfajta objektiválódás, amelyet a pénz testesít meg, azonban Marx-szal ellentétben nem vonja le azt a következtetést, hogy a pénzgazdálkodás egyértelműen az elidegenedéshez vezetne. Itt a pénz szubsztanciális jellegéről van szó. Simmel szerint a pénz egy másik funkciója az általános értékmérés, illetve az ezen alapuló fizetési eszköz jellege. Ebben az esetben azt állíthatjuk, hogy Weber megelőlegezéséről van szó, hiszen az általános értékmérés feltételezi már a társadalom kiszámíthatóságán alapuló racionalizációját.

Módszertani szinten is érdekes összehasonlítási alap kínálkozik Simmel és Weber között. Jeleztem már, hogy számomra az egyik legmeghatározóbb simmeli módszert a dichotóm fogalmakban való gondolkodás jelenti. Míg Simmel a dichotóm fogalmak szembeállításánál keletkezett gondolati erőterbe helyezte az általa vizsgálatra kizemelt társadalmi jelenségeket, addig a valóságban nem létező, ám a társadalmi jelenségek megértését serkentő weberi ideáltípusok sokkal árnyaltabb kép létrejöttét segítik elő. Azt is mondhatnánk, hogy a szociológia színpadán a weberi ideáltípusok szétzúzták a simmeli dinamikus, kölcsönhatásban lévő, azonban mégis leszűkített látásmódra biztató kettős kategóriákat. Weber nemcsak a modern világ racionalitáson alapuló megszervezését írta le, hanem ezt a szenttelen racionalizmust saját módszertanába is beépítette. A weberi ideáltípusok ugyanis sokkal elvontabbak, operacionálisabbak és személytelegebbek, mint a simmeli, ellentétre épülő fogalmak.

Nézzük meg a továbbiakban, hogy a pénzsociológia mai állása szerint hová helyezhetnénk el a századelő német gondolkodóját. Mindenekelőtt azt le kell szögeznünk azonban, hogy mindmáig nem alakult ki egy szisztematikus igényű pénzsociológia (Zelizer, 1991).

Baker és Jimerson szerint a pénzről szóló szociológiai tanulmányok két tengely mentén strukturálódnak. Az egyik tengely a strukturális, illetve a kulturális megközelítések között tesz különbséget, a másik dimenzió pedig a mikroszintű, illetve a makroszintű leírásokat különbözteti meg. A két dimenzió szerinti felosztást pedig tovább

lehet árnyalni, aszerint, hogy az egyes megközelítési módok a pénzt független, vagy függő változónak tekintik-e (Baker–Jimerson, 1992:683). Simmel fejtegetéseinek szerzeágazása miatt, ebben az értelmezési keretben a szerzőt három helyen tüntetik fel. Először is azt lehet megállapítani, hogy mindhárom megközelítés a pénzt független változóként kezeli, azaz a pénz jelenti azt a médiumot, amely meghatározó változásokat okoz a társadalom egészén belül. A pénz játssza el tehát a társadalmi változások katalizátorának szerepét. A strukturális megközelítés mikroszinten azt feltételezi, hogy a pénz csere-, illetve kommunikációs eszköz, makroszinten pedig azt, hogy a társadalom egészében szabályozó szerepet játszik. Simmelnél mindkét szint jelen van, ugyanis – mint ahogy fennebb leírtuk – ő egyrészt azt állította, hogy a pénz a természetes cserék felszámolása után létrejött olyan újfajta objektiváció, amely megvalósítja a személytelen cserék lehetőségét, másrészt pedig azt is állítja, hogy a pénzgazdálkodás elterjedése a társadalmasodás más típusú formáit hozza létre, amelyben egyszerre jelen van a szubjektivitás kiiktatása és az individuális szabadság biztosítása. Az említett szerzők továbbá azt is állítják, hogy a simmeli fejtegetésekben jelen van a mikroszintű kulturális megközelítés is, ugyanis Simmelnél sok utalást találunk arra vonatkozólag, hogy a pénznek milyen jelentősége van a különböző értékek által vezérelt egyének életvitelében, egyszersmind azt is állítja, hogy a kultúra láthatatlan keze is befolyásolja az egyes pénzfelhasználási módokat.

Felhasznált irodalom

- Baker, Wayne E.–Jimerson, Jason B. 1992 Sociology of Money, in: American Behavioral Scientist, Vol. 35, No. 6 (pp.678–693).
- Simmel, Georg 1971 The Stranger, in Levine, D (ed.) Georg Simmel on Individuality and Social Forms, The University of Chicago Press, pp. 143–9.
- Simmel, Georg 1973 Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Szerk. Somlai Péter, Gondolat, Budapest.

- Somlai Péter 1973 Georg Simmel és a formális szociológia, in: Simmel, Georg: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Szerk. Somlai Péter, Gondolat, Budapest.
- Turner, Bryan S. 1986 Simmel, rationalisation and the sociology of money, in: Sociological Review 34, pp. 93–114.
- Zelizer, 1991 Money, in: E. F. Borgatta & M. L. Borgatta (Eds.) Encyclopedia of Sociology, New York, Macmillan.